

Речка Катерина Миколаївна

к.е.н., доцент,

Таврійський державний агротехнологічний університет

Речка Катерина Николаевна

к.э.н., доцент,

Таврический государственный агротехнологический университет

Rechka K.

Ph.D. in Economics, Associate Professor,

Tavria State Agrotechnological University

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА В КОНТЕКСТІ ЇЇ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

ЗЕМЕЛЬНАЯ РЕФОРМА В КОНТЕКСТЕ ЕЁ ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ И РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

LANDED REFORM IN CONTEXT OF HER INFLUENCE ON ECONOMY GROWING AND DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Анотація. У статті розглянуто зміст земельної реформи, напрями її проведення і вплив на продуктивне й раціональне використання земельних ресурсів у секторі сільськогосподарських підприємств. Визначено проблеми, притаманні раціональному землекористуванню, та можливі шляхи їхнього вирішення.

Ключові слова: земельні відносини, форми землеволодіння і землекористування, оренда землі, продуктивне і раціональне землекористування, родючість ґрунтів.

Аннотация. В статье рассмотрено содержание земельной реформы, направления ее проведения и влияние на производительное и рациональное использование земельных ресурсов в секторе сельскохозяйственных предприятий. Определены проблемы характерные для рационального использования земли и возможные пути их решения.

Ключевые слова: земельные отношения, формы землевладения и землепользования, аренда земли, продуктивное и рациональное землепользование, плодородие почвы.

Summary. In the article maintenance of the landed reform, directions of her realization and influence, is considered on the productive and rational use of the landed resources in the sector of agricultural enterprises. Problems are certain characteristic for the rational use earth and possible ways of their decision.

Keywords: the landed relations, forms of landownership and land-tenure, lease of earth, productive and rational land-tenure, fertility of soil.

Постановка проблеми. Економічне зростання та розвиток сільського господарства в значній мірі залежать від продуктивного й ефективного використання земельних ресурсів. При цьому не менше значення має збереження, а по можливості й поліпшення їхньої родючості. На жаль, більшість агроформувань ринкового спрямування в гонитві за прибутками ведуть виснажливе землеробство, не проявляють належної турботи про збереження, а тим більше підвищення

родючості ґрунтів. У науковій економічній літературі практично загальновизнаним є положення про те, що ліквідація державної власності на землю, її приватизація, землекористування в сільськогосподарських підприємствах переважно на орендних засадах супроводжуються стійкою тенденцією до погіршення родючості земель сільськогосподарського призначення. Варто наголосити, що це негативне явище суперечить як інтересам агровиробників (знижить їх прибутко-

вість в майбутньому), так і суспільства (загроза продовольчої безпеці країни). Саме тому на часі дослідження земельної реформи, її результатів передусім у контексті охорони земель і збереження їхньої родючості як основного національного багатства українського народу і основного засобу виробництва в аграрному секторі. У сучасних складних умовах господарювання питання збереження та підвищення родючості ґрунтів є дуже непростим, але вкрай важливим і має бути одним із першочергових напрямів аграрної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти реформування і стану земельних відносин знайшли відображення в працях багатьох вітчизняних вчених економістів-аграрників: В.Я. Амбросова, Л.Ф. Бойка, А.Є. Данкевича, І.В. Іванюка, М.В. Коритника, Л.Л. Мельник, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.С. Уланчука і багатьох інших.

Дослідження цих науковців надзвичайно важливі й обґрунтовані. Однак залишається ще чимало недостатньо розкритих питань, пов'язаних із розвитком існуючих земельних відносин, на які повинна дати вичерпну відповідь економічна наука аграрного напрямку. Мають місце і протиріччя поглядів, оцінок і суджень щодо економічних результатів земельної реформи і руху вперед, у тому числі підвищення продуктивності землекористування з одночасним відтворенням родючості ґрунтів.

Мета статті. Метою статті є проведення системного дослідження земельної реформи передусім у контексті її впливу на економічне зростання і розвиток сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу. Земельна реформа в Україні — важлива складова аграрної реформи. Дефініція «реформа» буквально означає змінення, перебудова, удосконалення існуючого стану, перехід його на якісно вищий рівень. За великим рахунком, реформування є тотожним поняттям «розвитку», оскільки воно є умовою останнього. Розвиток може відбуватися спонтанно і свідомо. Реформування — це свідомий процес. Відповідно реформатором є певний суб'єкт (чи їхня спільнота), який свідомо ініціює зміни і керує їхнім здійсненням. Цілком логічно, що результатом будь-якої реформи мають бути позитивні результати, забезпечення розвитку. В іншому разі вона втрачає сенс і свідчить про прорахунки реформаторів, недостатній їх професіоналізм, відсутність логістики тощо.

Відносно земельної реформи, то це означає зміни, удосконалення існуючих земельних відносин з метою забезпечити більш продуктивне й раціональне використання земель сільськогосподарського призначення.

Основа земельних відносин, а точніше їхній зміст становить власність на земельні ділянки. Вона при-

ймає різні форми. Найбільш поширені — приватна і державна. Остання була єдиною в колишньому СРСР, в Україні зокрема. У наукових і практичних колах того часу йшлося про те, що державна власність на землю має незаперечні переваги в порівнянні з приватною. Саме вона є базою функціонування великих агропідприємств, в яких є можливість застосовувати високопродуктивні види сільгосптехніки, прогресивні технології, використовувати науково обґрунтовані сівозміни. Тобто йдеться про переваги великих агрогосподарств, які переважно є несімейного типу.

Крім того, державна власність на землі сільськогосподарського призначення виключає абсолютну і монопольну земельні ренти як форми нетрудового доходу землевласників від землі.

Ринковий сценарій перебудови сільського господарства, ключовий його момент — інститут приватної власності, не оминув і земельні відносини. Ініціатори кардинального реформування існуючих земельних відносин вказували на той факт, що протягом семи десятиліть на найкращих землях колгоспи і радгоспи не забезпечили на належному рівні продовольчу безпеку, прийнятні темпи економічного зростання і розвитку сільського господарства. Звідси вибір головного напрямку земельної реформи — приватизація земель сільськогосподарського призначення.

У подальшому розглянемо питання — наскільки остання відповідала теорії земельних відносин і головне — чи була вона єдиним й найбільш прийнятним сценарієм перебудови земельних відносин в Україні. Як відомо, у країнах з розвинутою ринковою економікою приватна власність на виробничі ресурси, землю зокрема, образно кажучи, органічно вплетена в Інститут приватної власності, головна складова менталітету селян. У колгоспників і працівників радгоспів на початку земельної реформи приватний менталітет суттєво поступався дореволюційному і сучасному зарубіжному.

Теоретичні і практичні надбання щодо земельних відносин дають підстави виділити основні форми землекористування: господарювання на власній землі; використання земельної ділянки на засадах її оренди в землевласника. Їхній зміст визначається науковцями більш-менш однаково. Водночас довготривалою є дискусія щодо впливу цих форм на продуктивне і раціональне використання агропідприємствами земель сільськогосподарського призначення. Зауважимо, що науковці під продуктивністю використання земельної ділянки розуміють отримання певного результату (кількість і якість виробленої продукції на даній земельній ділянці в натуральних або вартісних показниках). Раціональне землекористування — це продуктивне використання землі й водночас відновлення,

збереження і поліпшення родючості ґрунту (ґрунтового покриву).

Вивчення і зіставлення різних точок зору вчених з питання порівняння економічного ефекту вказаних форм землекористування дає змогу виокремити такі підходи.

«Приватна форма власності на землю має істотні переваги щодо ефективного використання землі за умов досконалого державного регулювання земельних відносин та практичного здійснення законодавчо регламентованих важелів регулювання» [7, с. 15]. Мати землю в приватній власності «...вигідніше за інші форми її використання» [6, с. 63].

Відповідно більшість дослідників вважали, що «Сутністю аграрних перетворень є зміна власності на селі, що передбачає роздержавлення й приватизацію, відродження приватної власності...» [3, с. 29]. Більш того, приватизація землі є беззастережною умовою ринкової трансформації одержавленого сектору сільського господарства: «Без приватної власності на землю неможливо освоїти ринкову економіку, оскільки земля — один з основних виробничих ресурсів» [12, с. 4].

Водночас мали місце й інші погляди. Згідно з ними, високоефективне сільськогосподарське виробництво можна налагодити і при державній власності на землю (як, наприклад, в Ізраїлі та Голландії) [9]. Деякі науковці пропонували конкретний напрям передачі землекористувачам державних земель, а саме: її оренда в державі з боку господарюючих суб'єктів. При цьому підкреслювалося, що впровадження приватної власності на землю для України є не кроком до ринку, а кроком у прірву. Негативні наслідки цього відомі в усьому світі. Взагалі неприйнятною є приватна власність тільки на землю, а приватна власність на будь-які інші засоби виробництва в ринковій економіці може і повинна примінятися без обмежень. Отже, треба негайно зупинити паювання і впровадження приватної і колективної власності на будь-які землі, а ті, що вже приватизовані, вернути державі і в подальшому використовувати лише оренду державної землі [16].

Дискусії притаманні практично будь-яким напрямом економічних досліджень. Вони — джерело їхнього розвитку і приближення до істини. Але це можливо, коли складні економічні явища і процеси досліджуються системно, враховують практику і загальновизнані очевидні положення економічної теорії. Виходячи з цього, треба критично оцінити деякі аргументи на користь приватної власності на землю, її одвічне існування у всі віки і всіх народів.

Реформаторам, напевне, були відомі ази економічної теорії, зокрема положення про те, що умовою виникнення і розвитку ринкових відносин є суспільний поділ праці, а безпосередньою причиною — економічна

самостійність господарюючих суб'єктів. Суспільний поділ праці був притаманний у радянські часи. Відповідно для формування агробізнесових господарств достатньо було для усіх первинних виробничих одиниць забезпечити економіко-правовий суверенітет. Йдеться про вирішення ними відомих організаційно-економічних питань: що, як, скільки, з ким і для кого виробляти, за якими цінами купувати і реалізовувати свою продукцію. Виробничі ресурси, земля зокрема, у ринкових умовах можуть функціонувати на основі будь-якої форми власності і не обов'язково належати господарю-товаровиробнику.

Отже, розбудувати ринкову економіку в сільському господарстві можливо і без приватної власності на землю. Інша справа, що приватизація землі — це один із сценаріїв реформування земельних відносин, при цьому найбільш складний і суперечливий.

Не відповідають дійсності й такі аргументи на користь приватизації землі, згідно з якими «Право приватної власності на землю є природним і не потребує обґрунтувань, інтерпретацій або доказів доцільності» [13, с. 240]. Суперечить реаліям історичного розвитку й положення про те, що у всі віки і у всіх народів сільськогосподарське виробництво здійснювалося на землях приватної власності [4].

Варто також наголосити, що сьогодні не згадується первісне гасло проведення земельної реформи, практично мета приватизації земельних ресурсів: «земля належить тим, хто її обробляє». «Земля повинна мати свого власника і господаря, який забезпечив би її ефективне використання. Тому вона має належати тим, хто її обробляє» [10, с. 7]. «Розвиток земельних відносин, на основі прийнятих законів, законодавчих та інших нормативних актів повинен здійснюватися за таким принципом: земля належить тим, хто її обробляє...» [14, с. 9]. Про оренду землі, принаймні широкомасштабну, тоді не йшлося.

Отже, на високому рівні узагальнення і в контексті багатоміркової практики земельних відносин у країнах Заходу, наміри реформаторів приблизити власність на землю до тих, хто її обробляє, хто на ній працює теоретично найбільш доцільний напрям як в економічному, так і соціальному аспектах, відповідає національним інтересам і агровиробникам. Тотожність процесів землеволодіння і землекористування можливо було забезпечити лише за умови, що землю одержує той, хто може і бажає її обробляти і має для цього відповідні кошти і професійні навички. І не має значення, на яких засадах господар одержить землю в приватну власність. Але, як відомо, приватний власник будь-якого об'єкту набуває певних правомочностей, передавати її іншим суб'єктам на правах оренди зокрема або взагалі продавати.

Відповідно трудовий варіант приватизації землі потребував заборони її здавати в оренду, а хто в подальшому не міг або не бажав її обробляти, мав можливість продавати, передавати в спадок чи дарувати, але знову-таки тим, хто її буде обробляти. У кінцевому підсумку, реалізувати принцип — земля належить тим, хто її обробляє, нереально за умови приватної власності на землю і збереження усіх її відомих правомочностей. У соціальному плані наділення землею тільки тих, хто бажає і може її ефективно використовувати, було б справедливим за умови продажу земельних ділянок (довгострокового викупу зокрема).

Здійснений на практиці зрівняльний розподіл земель сільськогосподарського призначення в значній мірі і з самого початку втілення в життя суперечив первісному принципу земельної реформи «землю тим, хто її обробляє». Усі причетні до здійснення земельної реформи (всі гілки влади зокрема) не врахували реалії національної аграрної сфери економіки того часу і не створили сприятливі умови для реалізації трудового права на землю, встановлення відповідних форм господарювання. При цьому було введено мораторій на продаж земельних паїв, який діє і сьогодні. «Наблизити» власність на землю безпосередньо до виробника щодо сектору сільськогосподарських підприємств не вдалося. У кінцевому підсумку знову маємо уособлення процесів землеволодіння і землекористування, хоча на іншій базі. Якщо в суспільному секторі колгоспи і радгоспи використовували державну власність на землю безоплатно, на засадах права «довічного» користуван-

ня нею, то тепер сільськогосподарські підприємства (абсолютна більшість повністю) орендують земельні паї і виплачують за них орендну плату [11, с. 244–245].

На рисунку 1 подані причини уособлення процесів землеволодіння і землекористування.

Таким чином, земельні паї отримали не тільки ті, хто бажав і міг їх обробляти, мав для цього певні технічні засоби, професіоналізм, а й ті, хто був явно неспроможний до цього через вік, погане здоров'я, відсутність хоча б невеликого стартового капіталу, а іноді невміння і небажання самостійно господарювати.

У силу дії вказаних вище причин, а також мораторій на такий напрям реалізації прав на земельну частку (пай) як її продаж й призвели до масового уособлення землеволодіння і землекористування щодо розпайованих земель на засадах оренди.

У результаті із близько 6,4 млн селян, що одержали земельні паї (середній їх розмір по Україні становив 4,2 га), тільки приблизно 200 тис. приєднали їх до особистого підсобного господарства.

З початку проголошення земельної реформи в Україні минуло понад чверть століття. Її результати — неоднозначні і потребують окремого дослідження. У контексті існуючих форм землекористування і їх впливу на продуктивність землеробства і збереження родючості ґрунтового покриву в секторі сільськогосподарських підприємств здобутки земельної реформи можна оцінити за такими напрямками.

1. Більшість селян, які одержали у власність землю, не працюють на ній, а здають її в оренду. За деякими

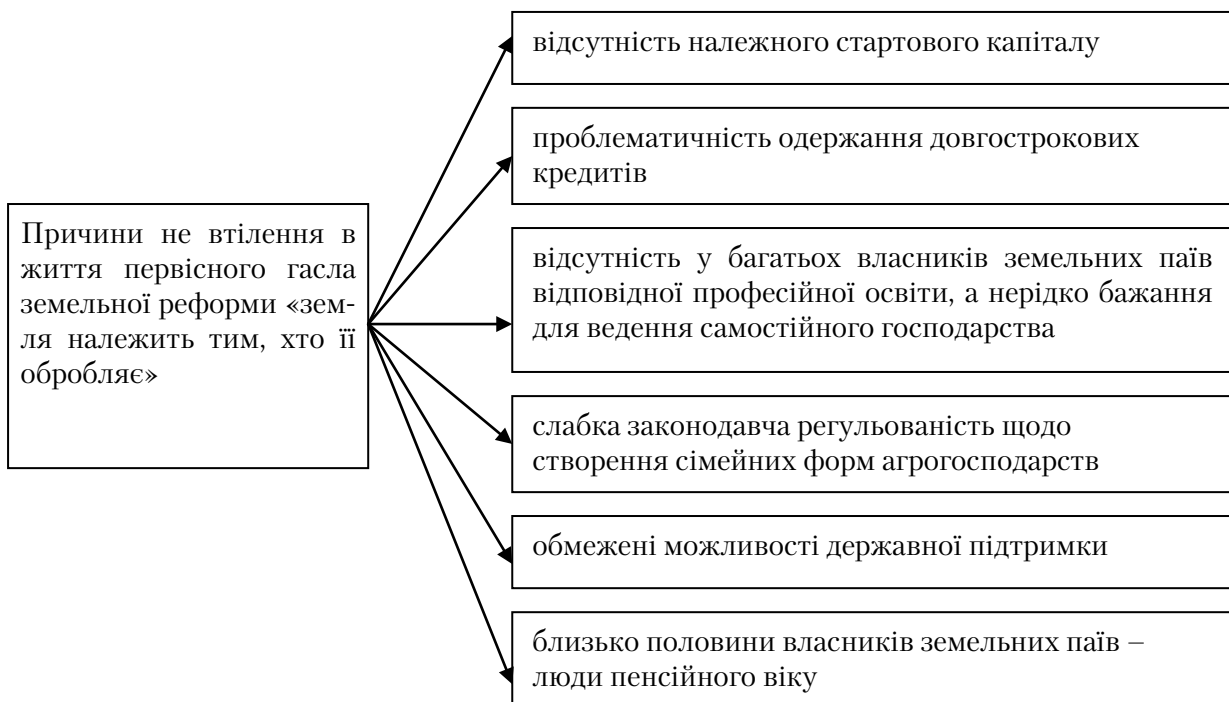

Рис. 1. Причини уособлення процесів землеволодіння і землекористування.

Джерело: розроблено автором

даними, площа переданих в оренду земельних ділянок і паїв становить 17,4 млн га. Площа сільськогосподарських угідь, яку використовують аграрні підприємства, на кінець 2015 р. становила 20,7 млн га. Частка орендованих земель відповідно становить 84,1% [розраховано за даними: 8; 17, с. 67]. Як можна оцінити такий високий рівень орендного землекористування? П. Т. Саблук ще у 2004 р. зазначав, що не можна очікувати позитивного результату, коли більшість селян одержали у власність землю і не працюють на ній [15].

На високому рівні узагальнення це положення є науково обґрунтованим. Вважаємо, що землекористування на орендних засадах у цілому поступається приватному (трудовому), насамперед щодо збереження і підвищення родючості ґрунту. Але це залежить у значній мірі від «національних особливостей оренди землі, регулятивних дій держави зокрема. Стосовно України, широкомасштабний розвиток оренди землі треба оцінити з двох боків. Переважно позитивно з точки зору того незаперечного факту, що масова оренда земельних паїв у їхніх власників середніми і великими агроформуваннями в значній мірі сприяла збереженню єдності існуючих раніше земельних масивів, сегменту великотоварних агроформувань. Економічні їх переваги для абсолютної більшості дослідників — незаперечні. Доведено, що великотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективності використання матеріальних ресурсів, а тому повинно розвиватися прискоренішими темпами. Великотоварні сільськогосподарські підприємства на перспективу займуть провідне місце з освоєння досягнень науково-технічного прогресу в агропромисловому комплексі. Вони визначають «обличчя» продовольчого ринку, можливості його конкурентоспроможності [1].

Земельна реформа суттєво вплинула на зменшення рівня концентрації земельних ресурсів. У розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство розмір сільськогосподарських угідь (без фермерських господарств) зменшився з 3162 га на кінець 1990 р. до 1306 га на кінець 2015 р. (в 2,4 рази), а з врахуванням фермерських господарств на 1 листопада 2015 р. цей показник по Україні становив 457 га.

Деконцентрація землекористування в секторі сільськогосподарських підприємств — очевидна. І це негативно вплинуло на можливості використання переваг великого виробництва. Гіпотетично можна уявити, яких масштабів досягла б деконцентрація сільськогосподарського виробництва за умови «трудової» приватної власності на землю і мораторію на її продаж. У кінцевому підсумку масова оренда земельних паїв у селян агропідприємствами суттєво загальмувала процес деконцентрації земель сільськогосподарського призначення.

Переважно негативний аспект оренди земель взагалі відомий. Більшість науковців вважають, що з точки зору продуктивного використання оренда землі в ринково-підприємницькому середовищі не поступається використанню власної землі. У контексті відновлення і поліпшення родючості ґрунтів оренда поступається використанню власної землі. Але тут діє така залежність: чим менший термін орендного договору землі, тим менша зацікавленість в орендаря щодо виділення коштів на відновлення і поліпшення родючості ґрунту. Короткострокова оренда стримує довгострокові інвестиції в сільське господарство, тому бажаним є термін укладення договорів оренди понад 10 років.

Крім того, для орендарів довготривалий термін оренди — це більша реальність бізнес-планування, забезпечення економічної стабільності й фінансової стійкості. Інакше кажучи, короткострокова оренда землі є перешкодою для організації стабільного виробництва, гальмує інвестиції в довготермінове поліпшення родючості ґрунту.

Саме тому в країнах Західної Європи 90% договорів оренди укладають на термін понад дев'ять років, що включає повну ротацію сівозмін, окупність основних фондів. Це досягається шляхом гармонізації інтересів суб'єктів орендних відносин з умовами оренди за рахунок високої орендної плати. Виходячи з того, що в Україні близько 80% від загальної кількості орендних договорів укладено терміном до 5 років, Верховна Рада має негайно врегулювати питання терміну оренди земельних паїв, встановити його мінімум — не менше 10 років. Саме останній враховує повний цикл сівозмін і середню окупність основних фондів [5]. Зрештою довготермінова оренда вигідна орендарям, орендодавцям і державі.

В Україні близько 80% від загальної кількості орендних договорів укладено терміном до 5 років. Крім того, більшості великотоварних агроформувань при оренді землі доводиться мати справу з багатьма землевласниками, що зумовлює певні негативні наслідки. Йдеться про те, що деякі з них побажають анулювати орендний договір, порушивши тим самим єдність земельного масиву. За таких умов для орендарів, тобто великих агроформувань, виникає чимало проблем щодо реальності бізнес-планів, забезпечення економічної стабільності і фінансової стійкості. Держава і місцеві установи влади мають сприяти створенню спілок (гурту) орендарів із правом юридичної особи, яка б і заключала договір з великими агроформуваннями; б) впровадження механізму застави права оренди земельних ділянок; в) використання державою важелів щодо збільшення як термінів, так і розмірів орендної плати, зокрема встановлення мінімаль-

них термінів і збільшення розмірів оренди хоча б до 5% вартості землі (нині законодавчо і реально 3,0%) [11, с. 270–271].

Науковці не звертають належної уваги і на таку особливість національної оренди землі як слабкість контролю орендодавця за збереженням родючості своєї земельної ділянки. У багатьох випадках це і неможливо зробити, оскільки вона не виділена в натурі на місцевості. Саме це і мораторій на продаж земельної ділянки в значній мірі знецінюють почуття істинного, повноцінного землевласника, а відповідно і вплив орендодавця на збереження якості свого об'єкта, який до того ж дістався їм безплатно.

У кінцевому підсумку можна стверджувати, що масова оренда земельних паїв у їхніх власників суттєво загальмувала процеси фрагментації землі, а відповідно деконцентрації виробництва в сільському господарстві. Багатьом агропідприємствам вона дала змогу досягти оптимальних розмірів землекористування. Але водночас національні особливості оренди землі в поєднанні з несприятливим ринковим середовищем (диспаритет цін або нееквівалентний міжгалузевий обмін щодо сільського господарства з боку підприємств першої й третьої сфер АПК), недосконалість регуляторних дій держави щодо земельних відносин у цілому і орендних зокрема, призвели до того, що «... той, хто взяв землю в оренду, зовсім не несе за її якість ніякої відповідальності. Це слабе місце наших стратегій» [18, с. 38].

Відповідно землекористування в Україні здійснюється без належних заходів, спрямованих на відновлення та підвищення родючості ґрунтів. У багатьох господарствах суттєво порушуються науково обґрунтовані сівозміни, що спричиняє виснаження ґрунтів.

На макрорівні виникає загроза продовольчій безпеці країни, оскільки руйнується її основа, зменшується експортний потенціал сільського господарства.

Зрештою знижується добробут селян і всього населення, тобто стабільне забезпечення всіх його верств якісним та доступним продовольством. Стосовно сільськогосподарських підприємств і передусім землеробського напрямку, то цілком очевидно, що при ігноруванні фізичного закону компенсації взятих поживних речовин з ґрунту забезпечити стабільність прибутковості і конкурентоспроможності дуже проблематично. Адже зниження родючості ґрунтів істотно знецінює вплив інших факторів на прибутковість агровиробників. Оскільки зниження родючості земель сільськогосподарського призначення, на жаль, продовжується, то хоча б припинити його є одним із першочергових завдань на макро- та мікрорівнях.

Щодо відтворення родючості ґрунтів, то існує декілька пропозицій, кожна з яких має свої переваги і недоліки. Пропонується зокрема утворити державний фонд економічного стимулювання підвищення родючості ґрунтів. Такий фонд у складі державного бюджету буде мати спеціальне призначення, а формуватися він буде за рахунок коштів, що надходять від компенсації втрат поживних речовин і гумусу з ґрунтів через допущення від'ємного балансу цих елементів, внаслідок безгосподарського споживацького використання земельних ресурсів [2; 11, с. 268–269].

Дані Держкомстату України дають змогу оцінити результати земельної реформи в аспекті земельних площ сільськогосподарських підприємств і динаміки продуктивного їх використання (табл. 1).

Вищенаведені статистичні дані динаміки продуктивного використання сільськогосподарських угідь у секторі сільськогосподарських підприємств за період 1990–2015 рр. свідчать про те, що в 2015 р. площа сільськогосподарських угідь у секторі сільськогосподарських підприємств зменшилася в порівнянні з 1990 р. на 46,5%. Саме тому динаміку продуктивності земель слід оцінювати виробництвом продукції на

Таблиця 1

Продуктивність використання сільськогосподарських угідь у секторі сільськогосподарських підприємств України

Показники	1990	2000	2010	2015	2015 у% до 1990
Площа с. – г. угідь сільськогосподарських підприємств на кінець року, млн га	38,7	29,9	20,6	20,7	53,5
Валова продукція сільського господарства в секторі с. – г. підприємств у постійних цінах 2010 р.; всього, млрд грн.	199,2	58,0	94,1	131,9	66,2
у тому числі продукція рослинництва	117,9	45,8	66,8	99,6	84,5
на 100 га с. – г. угідь; всього, тис. грн.	514,7	194,0	456,8	637,3	123,8
у тому числі продукція рослинництва	304,7	153,2	324,3	480,0	157,5
Урожайність зернових та зернобобових культур, ц/га	35,1	19,4	26,9	41,1	117,1

Джерело: розраховано за даними [17, с. 45, 67, 75]

100 га сільськогосподарських угідь, у т.ч. продукції рослинництва. Вона відповідно збільшилася на 23,8% і 57,5%, а урожайність на 17,1%.

Отже, за період 1990–2015 рр. продуктивність використання сільськогосподарських угідь у секторі сільськогосподарських підприємств (з врахуванням зменшення площі сільськогосподарських угідь майже у два рази) суттєво зросла. У певній мірі це свідчить про те, що землекористування на орендних засадах не загальмувало зростання його продуктивності. Напевне, таких результатів не було б досягнуто за умови розподілу земель колгоспів й радгоспів та створення дрібнотоварного сектора як основного виробника сільськогосподарської продукції.

Висновки і пропозиції. Земельні ресурси просто-риво обмежені. А тому економічне зростання сільськогосподарського виробництва потребує підвищення їхнього продуктивного використання. При цьому одним із завдань останнього є відновлення, а по можливості й поліпшення родючості ґрунтового покриву. Усі агробізнесові господарства, незалежно від форм землекористування зацікавлені в підвищенні продуктивності використання землі і збереженні її родючості. Це відповідає їхній головній меті — максимізації прибутку. Однак відновлення й підвищення родючості ґрунту потребує певних витрат, які є складовою собівартості продукції. Відповідно, за інших рівних умов, у поточному періоді витрати на відновлення родючості землі зменшують прибуток. І тільки подальше підвищення врожайності за рахунок поліпшення родючості землі дасть можливість окупити ці витрати і принести додатковий дохід (що є основою одержання диференціальної ренти II).

Виходячи з цього незаперечного факту, в основі стратегії розвитку будь-якого агроформування має бути постійне відновлення й підвищення родючості земельних угідь сільгосппризначення. Остання є важливим фактором, що позитивно впливає на продуктивне використання земель. Відносно довготривала окупність витрат на відновлення родючості ґрунту і є однією із причин їхньої економії, виділення за залишковим принципом. Крім того, суттєва диференціація рівня рентабельності окремих культур призводить до ігнорування примінення науково обґрунтованих сіво-

змін. Так, в 2015 р. рівень рентабельності насіння соняшнику становив 78,4%, а цукрових буряків 27,7, картоплі 24,6% [17, с. 53]. І не випадково, що соняшнику як найбільш комерційній культурі надається перевага. А це впливає негативно на родючість ґрунтів. Цілком очевидно, що в даному напрямі діє короткотермінова оренда землі. І взагалі остання має лише доповнювати використання власної землі. Вона у більшій мірі забезпечує економічну стійкість, збереження й підвищення родючості ґрунту. Відносно останньої, то земельна реформа дала від'ємний результат. А це суперечить національним інтересам (земля — основне національне багатство), так і стратегії головної мети агробізнесових господарств — одержання й максимізація прибутку не тільки в поточному році, а й у майбутньому.

З огляду на той факт, що й після приватизації земель сільськогосподарського призначення вони залишаються «основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» (Земельний кодекс України від 25.10.2001), державі має належати провідна роль щодо продуктивного і раціонального використання земельних ресурсів та їх охорони. На жаль, існуюча аграрна політика держави не сприяє збереженню родючості ґрунтів. Якщо не всі, то принаймні більшість науковців вважають, що «сучасна державна політика використання земельних ресурсів в Україні не забезпечує збереження родючості ґрунтів...» [19, с. 10]. Фактично відсутня державна позиція і стратегія збереження землі як безцінного ресурсу, втрата якого загрожує не лише продовольчій безпеці, а й державності як такої. Наслідком цього є неконтрольовані процеси зміни власності, виведення земель із сільськогосподарського обігу, порушення структури сівозмін, гіпертрофоване збільшення питомої ваги таких культур як соняшник, кукурудза, ріпак, які виснажують землю і значно знижують її родючість. І щодо аграрної політики держави в цілому, то однією із причин невідповідності між цілями аграрної реформи і фактичними результатами є «...сама відсутність у державі ефективних інституційних механізмів її реалізації. Більшість законодавчих і підзаконних актів, які стосуються реформи, мають декларативний характер, через те що не підкріплені фінансово й організаційно» [18, с. 741].

Література

1. Амбросов В.Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // *Економіка АПК*. — 2007. — № 6. — С. 15–19.
2. Бойко Л.Ф. Формування економічного механізму збереження потенціалу родючості земель / Л.Ф. Бойко // *Агросвіт*. — 2012. — № 1. — С. 7–10.
3. Болгарова Н.К. Розвиток земельних відносин на сучасному етапі / Н.К. Болгарова // *Економіка АПК*. — 2004. — № 2. — С. 29–33.
4. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа: міфи й істина / П.І. Гайдуцький // *Економіка АПК*. — 2003. — № 9. — С. 3–9.
5. Данкевич А.Є. Світовий досвід оренди земель / А.Є. Данкевич // *Економіка АПК*. — 2007. — № 3. — С. 138–144.
6. Дацько Л.В. Господарський аспект земельних відносин в Україні / Л.В. Дацько, В.Л. Іскоростенський // *Економіка АПК*. — 2008. — № 4. — С. 62–66.
7. Іванюк І.В. Організаційно-економічне забезпечення розвитку земельних відносин на сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.04 «Економіка і управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / І.В. Іванюк. — Луганськ, 2008. — 20 с.
8. Коритник М.В. До питання орендних відносин при використанні земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення / М.В. Коритник // *Економіка АПК*. — 2014. — № 11. — С. 84–90.
9. Ксенофонтов М. Оцінка організаційних заходів з реформування аграрного сектора / М. Ксенофонтов // *Економіка України*. — 2000. — № 10. — С. 62–66.
10. Лукінов І.І. Стратегія і механізми пореформеного розвитку національного АПК / І.І. Лукінов // *Економіка АПК*. — 2002. — № 8. — С. 6–10.
11. Мельник Л.Л. Економічні засади прибутковості сільського господарства: Монографія / Л.Л. Мельник. — Дніпро, видавництво «Свідлер А.Л.». — 2016. — 346 с.
12. Месель-Веселяк В.Я. Удосконалення відносин власності — основа аграрних перетворень / В.Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. — 1996. — № 6. — С. 3–13.
13. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Осташко Т.О. — К.: Фенікс, 2004. — 280 с.
14. Саблук П.Т. Підвищення ролі аграрної економічної науки у формуванні та реалізації аграрної політики в Україні / П.Т. Саблук // *Економіка АПК*. — 2001. — № 3. — С. 3–10.
15. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т. Саблук // *Економіка АПК*. — 2004. — № 6. — С. 3–8.
16. Сенчуков В. Яка власність на землю потрібна Україні? / В. Сенчуков, В. Семенюк // *Економіка України*. — 1997. — № 12. — С. 62–70.
17. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2015 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2016. — 379 с.
18. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників (Київ, 16–17 жовтня 2012 р.) / редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. — 762 с.
19. Уланчук В.С. Шляхи підвищення ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах регіону / В.С. Уланчук, Л.П. Альошкіна // *Економіка АПК*. — 2009. — № 9. — С. 10–14.